

Pedeutologická problematika

Vědomí mravního poslání českého učitele ve 20. století

Jiří Vomáčka

Abstrakt: Studie se zabývá profesní dráhou učitele primární školy Josefa Vodičky, absolventa učitelského ústavu v Soběslavi (1922 až 1926). Přestože byl kulturním typem českého učitele, oficiální hodnocení jeho učitelské dráhy bylo nepříznivě ovlivňováno smíšeným manželstvím. Jeho příklad ukazuje, jak tendenčně byly ve školství 20. století posuzovány mravní hodnoty a odpovědnost učitele.

Klíčová slova: hodnotová orientace, zatímni a definitivní učitel, očistná komise pro veřejné zaměstnance, seznamy postižených únorovou očistou, celistvé působení učitele

1. Vědomí souvislostí

Utváření učitelské osobnosti je u nás tradičně považováno za hlavní problém školské reformy (Bližkovský, Kučerová a Kurelová, 1999). V současném úsilí pedagogických fakult našich univerzit o zkvalitnění pregraduální přípravy budoucích učitelů jsme v tomto procesu svědky uplatňování řady tendencí, jako např. snah o výraznou profesionalizaci učitelské profese (Koža a Váňová, 1994; Švec, 1998; Solfronk a kol., 2000), ujasňování tradic a společenských podmínek práce učitele (Spilková, 1997) atd. Dovolávání se bohatých tradic učitelstva považujeme v jejich současné přípravě za významné. Vždyť tradice slouží nejen k chápání toho, co se v minulosti událo, ale i jako východisko k našemu soudobému usilování.

V tomto duchu vyzvedla např. Kučerová (2000, s. 30–32) na Sjezdu učitelů v Brně v roce 2000 naléhavost potřeby zabývat se hlouběji problémy spojenými s hodnotovou orientací učitelstva. Na ni položil důraz např. již prezident 1. ČSR, prof. dr. T. G. Masaryk, ve svém projevu na Prvním sjezdu československého učitelstva a přátel školy v osvobozené vlasti v Praze v roce 1920.

Masarykovy myšlenky o výchově k uvědomělému vlastenectví bez jakéhokoli šovinismu, k demokratičnosti, mravnosti, kritickému myšlení a důstojnosti učitele našly kladnou odezvu jak u učitelstva, tak i u institucí, které tehdy učitele vzdělávaly. Výrazně ovlivnily profesní i životní dráhu mnoha našich učitelů. Chceme to doložit rozbořem osobních dokumentů a osudů jednoho z absolventů Státního českého ústavu učitelského v Soběslavi (z let 1922-1926), učitele Josefa Vodičky.

1. Studium učitelství a profesní start

Josef Vodička se narodil 13. ledna 1906 v obci Višňová v okrese Tábor. V letech 1912 až 1917 navštěvoval vesnickou obecnou trojtřídní školu a posléze měšťanskou školu v Kardašově Řečici (v letech 1917-1921). Ve shodě s přáním svých rodičů se rozhodl pro studium učitelství.

Jako úspěšný žák se přihlásil ke studiu na učitelském ústavu. Příhoda (1937) uvádí, že na těchto „lidových“, „odborných pedagogických školách vlastivědného rázu“, založených na národní kultuře a výrazně přízpusobných žactvu, tvořili právě absolventi měšťanských škol 84 %. Protože nejbližší učitelský ústav pro vzdělání učitelů byl tehdy v Soběslavi, přihlásil se Josef Vodička v roce 1922 ke studiu právě tam (po ročním pobytu u rodičů v důsledku nemoci). Po vykonání přijímacích zkoušek z jazyka českého a „počtů“ (a krátkého zjištění hudebního sluchu, stavu „grafických prací“ a tělesné způsobilosti) byl přijat.

Soběslavský učitelský ústav byl jedním z tehdejších 68 čtyřletých učitelských ústavů, o jejichž pojetí a reformě se silně diskutovalo (Kádner, 1931). S odstupem let si pan učitel J. Vodička s vděčností vybavoval přátelskou atmosféru třídy (o 35 žácích) i snahu profesora, aby „kandidáti“ měli bohatý styk s dětmi a našli svůj „přístup k samotným pramenům učitelského povolání“. Studium na soběslavském ústavu ukončil zkouškou dospělosti v červnu 1926. Absolvoval úspěšně předepsané učební předměty povinné (mezi nimi nacházíme seskupení, které dnes označujeme jako tzv. integrované předměty): pedagogiku, zvláštní metodiku a cvičení praktická, jazyk český, zeměpis, dějepis a nauku občanskou, matematiku a měřické rýsování, přírodopis (tělovědu a školní zdravotvědu), fyziku a chemii, polní hospodářství, kreslení, všeobecnou nauku o hudbě a zpěv, hru na housle a tělocvik. Z učebních předmětů nepovinných pak jazyk německý, výchovu slabomyslných a výchovné ruční práce. Jeho kolkované vysvědčení dospělosti pro školy obecné obsahuje shrnutí: „Hledíc ku prokázaným prospěchům těmto, přisuzuje se kandidátu **vysvědčení dospělosti s vyznamenáním**, čímž prohlašuje se způsobilým **zatímně** dosazen býti **učitelem** na veřejných školách obecných s vyučovacím jazykem **českým**.“

Poté ústavu nastoupil Josef Vodička jako **zatímní učitel**, z příkazu teh-

dejšího Ministerstva školství a národní osvěty (MŠANO) Praha, od 1. září 1926 na dvojtřídní českou státní obecnou školu ve Vyšším Brodě. Po půlročním působení byl rozhodnutím Inspektoriátu státních škol menšinových v Českých Budějovicích postupně „přikazován“ (s přihlédnutím k potřebě obsazování uvolněných míst na školách) jako zatímní učitel na jednotřídní školu v Loučovicích, odtud po dvou měsících zpět na dvojtřídní školu ve Vyšším Brodě a posléze od 21. května 1927 na měšťanskou školu v Českém Krumlově, kde působil tři a půl roku. To se již přihlásil k vyžadované zkoušce **způsobilosti**, která byla podmínkou pro jmenování definitivním učitelem. Definitiva totiž znamenala trvalé ustanovení do zaměstnaneckého poměru na státních školách.

V roce 1928 složil před zkušební komisí pro školy obecné a měšťanské při soběslavském učitelském ústavu zkoušku způsobilosti (s vyznamenáním). Na jejím základě byl prohlášen za způsobilého „k samostatnému úřadu učitelskému na školách obecných s vyučovacím jazykem československým“. Před soběslavskou státní zkušební komisí vykonal pak ještě v roce 1932 „doplňovací“ zkoušku z jazyka německého pro školy měšťanské a byl prohlášen „způsobilým učiti jazyku německému jako předmětu vyučovacím na školách měšťanských s vyučovacím jazykem československým“.

2. Profesní stabilizace ve znamení odhalování charakteru

V té době již pomýšlel na sňatek s učitelkou, slečnou Marií Stárkovou. Vzpomínal, že mezi učiteli bylo stále ještě v povědomí ustanovení zákona z roku 1903, č. 16, podle kterého „zatímním učitelům, kteří nemají vysvědčení učitelské způsobilosti, je třeba povolení okresní školní rady, aby se mohli oženiti“.

Marie Stárková, od roku 1933 Vodičková, pocházela z německé rodiny, národnostně tolerantní a kulturně vyspělé. V dobovém chápání byla v kladném slova smyslu považována za „českou Němku“. Se svým manželem patřili mezi ty, kteří měli „nezakalené oči pro mírumilovný styk mezi Čechy a Němci“ (Rádl, 1993). Při jejich mládí jim byl cizí stereotyp „odvěkého“ antagonismu mezi Čechy a Němci. Třebaže učitel tzv. českých menšinových škol Josef Vodička patřil k těm, kteří usilovali o to, aby každé české dítě navštěvovalo českou třídu a školu, prožíval spolu se svou manželkou vcelku nerušené regionální soužití obyvatel českého a německého jazyka. Upevňovali se v představě, že případné problémy česko-německých vztahů je možné řešit láskou. Začínající, svobodomyšlně smýšlející učitel J. Vodička tehdy netušil, co pro něho bude v budoucnosti znamenat skutečnost, že se vědomě rozhodl zvolit si za životní partnerku „českou Němku“.

Hledání vlastní identity mladých manželů, kterým se v roce 1934 narodil syn Jiří, bylo „spojeno s velkým otřesem ze ztráty života v samozřejmé

danosti“ (Pešková, 2000, s. 40). Touto velkou životní zkouškou byly události roku 1938 – po tzv. mnichovské dohodě. Zůstali v té době věrni své hodnotové orientaci a odmítli možnost přihlásit se jako „smíšené manželství“ k německé národnosti. Postihlo je i nucené vystěhování z pohraničního území, okupovaného Německem. Členové do té doby klidně žijící rodiny se stali „uprchlíky“, jejichž životní situace, stejně jako tisíců dalších vysídlených Čechů, nebyla jednoduchá (Radvanovský, 1998).

Nové komplikace jim nastaly po zřízení Protektorátu Čechy a Morava. Do života jejich smíšeného manželství totiž zasáhla platnost odlišných zákonů pro protektorátní příslušníky a tzv. místní Němce. Jedním z konkrétních důsledků byl i silící tlak, aby jejich syn Jiří přešel z české obecné školy v Táboře do školy německé. Německý tzv. oberlandrat v Táboře ho totiž považoval za německého státního příslušníka. Když rodiče s přemístěním (ani změnou národnosti) nesouhlasili, stali se obětmi stupňovaného nátlaku. Projevoval se zprvu návštěvami četníků, kteří doručovali dopisy z tábořského oberlandratu. Později už nejen předávali obsílky, ale vyzývali rodiče k loajlnosti vůči protektorátním úřadům. Když rodiče i se synem stále odmítali, nastala další etapa, spojená s vynuceným osobním „úředním“ jednáním na oberlandratu. Jednání o přefazení syna do německé školy přerůstala od slibů výhod, domluv až do hrozeb. Ty vyvrcholily v roce 1942 po tzv. heydrichiádě (spojené se stanným právem). Manželům Vodičkovým bylo sděleno, že budou-li trvat i nadále na svém „nepřátelském“ stanovisku, bude jim syn úředně odebrán a předán na výchovu do německého ústavu.

8. března 1943 dostala česká obecná škola v Táboře dopis od tamní německé školy. V něm bylo oznámeno, že podle „příkazu říšského protektora a na základě sdělení okresního hejtmana v Táboře ze dne 24. 2. 1943, č. I/7-112-4 je Jiří Vodička odvolán z české školy“ a od 8. 3. musí navštěvovat tamní německou školu.

Zdrcení, ale nezlomení rodiče okamžitě hledali možnosti pro posílení výchovy syna v českém kulturním duchu. Našli pochopení u učitelky hudební školy v Táboře M. Fárové, která slíbila mluvit a působit na Jiřího Vodičku, který navštěvoval její hodiny klavíru, jen česky. S kladným ohlasem se setkali i u kněze P. Kajetána Hořáka, kterého manželé požádali o soukromé vyučování syna katolickému náboženství v češtině.

Snaha obou rodičů vymanit syna z prostředí německé školy vyústila v žádost, aby Jiří mohl navštěvovat české reálné gymnázium v Táboře. Žádost byla zamítnuta 30. 3. 1944 s tím, že je však možné, aby navštěvoval gymnázium německé.

3. Učitelství jako stálý boj – existenční a mravní

V květnu 1945 požádal učitel Josef Vodička o přeložení do České Lípy, kam plánovali přesídlení i mnozí jeho přátelé. Po návštěvě na ministerstvu školství a osvěty 24. května 1945 dostal cyklostylované potvrzení. Stvrzovalo, že „pan Josef Vodička se přihlásil k službě na národních školách v politickém okrese Česká Lípa a bylo mu uloženo, aby se v co nejkratší době ohlásil ke službě u zmocněnce ministerstva školství a osvěty se sídlem v České Lípě.“ Zvláštností je, že toto potvrzení mělo i ručně psanou cyklostylovanou variantu v ruském jazyce. Lze z ní odvodit, že tehdejší ministerstvo školství a osvěty si uvědomovalo složitou vnitropolitickou situaci v pohraničí a snažilo se alespoň touto formou zvýšit svému zaměstnanci relativní pocit osobního bezpečí.

V České Lípě začal syn Jiří Vodička navštěvovat nejprve 1. ročník české měšťanské školy a byl klasifikován ve všech předmětech známkou výborně. Stejně byl klasifikován ve všech tzv. hlavních předmětech i v 1. ročníku Státního reálného gymnasia v České Lípě. Josef Vodička mohl být spokojen, že důraz, který kladl na duchovní hodnoty své rodiny, a rozhodování, které nebylo vázáno jen na vnější podmínky, přinesly prokazatelný úspěch.

Netušil, že 25. května 1945 zasedal „vyšetřující výbor při obecné chlapecké škole v Táboře“, který se v duchu dekretu prezidenta republiky č. 105/45 Sb. zabýval „případem“ Josefa Vodičky. Na základě protokolu z tohoto jednání podal totiž Okresní národní výbor v Táboře „kárné oznámení“, které obviňovalo jmenovaného učitele, že připustil, aby syn Jiří „chodil do německé školy a byl vychováván v německém duchu“. Ústní (neveřejné) jednání stanovila „Očistná komise pro veřejné zaměstnance při ONV v Táboře“ na den 8. března 1946. Komisi tvořili předseda (soudce) a dva přísedící (jeden byl radou ONV, druhý zástupce učitelstva), dále tzv. kárný zástupce, obhájce obviněného a zapisovatelka.

Komise svým rozhodnutím (Ok 40/46 ze dne 8. března 1946) **osvobodila** podle par. 20 odst. 2 dekretu č. 103 Sb. Josefa Vodičku od obvinění, „že v době nesvobody posílal svého nezletilého syna Jiřího Vodičku do německé školy v Táboře a že se dopustil služebního přečinu podle par. 2 odst. 1 a par. 2 odst. 2, lit. i dekretu č. 1095/45 Sb.“. Výpověď Josefa Vodičky a svědků i rozbor písemných materiálů, které předložil, vedly k závěru: „Senát očistné komise v důsledku toho shledal, že skutková podstata služebního přečinu, který se klade obviněnému za vinu, není dána, a proto obviněného osvobodil“.

Řídící učitel 5. obecné školy v České Lípě Josef Vodička jmenovaný do své funkce Zemskou školní radou až 16. 1. 1946, vzpomínal na tuto epochu svého života z pozic křesťana (pro kterého bylo příznačné, že se konfesně

nábožensky neprojevoval). Dokázal totiž nahlížet na jednání vůči své osobě v rámci dobové situace, v níž mnozí podle něho uplatňovali v mnoha směrech mechanismus „odplaty“, ve kterém scházelo pochopení smyslu.

Osobně bylo pro něho důležité, že syn byl a zůstal výborným studentem. Josef Vodička se vyrovnal i s tím, že manželka zůstane v domácnosti. Uvědomoval si totiž složitost její situace v rozjitřených dobových společenských vztazích v pohraničním území.

Jeho otevřenost světu našla vyjádření v oblasti učitelského sborového zpěvu. Stal se spoluzakladatelem mužského Pěveckého sboru severočeských učitelů v České Lípě, který byl založen 30. 1. 1948. Byl přesvědčen, že hudba „syťí naše duše, ať už prosvětlené sluncem, nebo obolavělá mlhou“ (Pilká, 1997, s. 46). Netušil, že to bude hudba, která mu pomůže překonávat nově vznikající krizové situace.

Řídící učitel Josef Vodička musel řešit profesně složitou situaci „své“ školy, kterou byl nucen po válce znovu vybavovat. Navíc vyučování probíhalo v jiné budově, v režimu střídavého polodenního vyučování (pondělí dopoledne, úterý odpoledne . . .). V pozici „prvního mezi rovnými“ uplatňoval pedagogickou koncepci školy, která vycházela z jím akceptované „idealistické“ filozofie výchovy. Učitelé se s jeho řízením ztotožňovali. Imponoval jim, že byl „sloupem i světlem“ jejich školy. Např. v konferenčním protokolu 5. obecné školy v České Lípě z 20. 6. 1947 je zápis o poděkování, které mu veřejně tlumočila důvěrnice sboru, učitelka Květ. Štrobachová. Konstatovala, že mu patří dík „za harmonii a pěkný poměr k ostatním členům učitelského sboru“.

Nedlouho poté došlo k známým únorovým událostem v roce 1948. Tzv. akční výbor se „pozastavil“ nad skutečností, že Marie Vodičková je „česká Němka“. 8. března 1948 byl Josef Vodička podle pokynů Okresního akčního výboru Národní fronty zbaven funkce řídicího učitele. Byl veden v „Seznamu postižených únorovou očistou“, kde bylo doporučeno, aby s ohledem na rodinnou situaci opustil „celní pohraniční pásma“ a byl přerazen do okresu Klatovy.

Josef Vodička se proti tomuto řešení písemně odvolal k Zemské školní radě v Praze. Ta k jeho argumentům přihlédla a zrušila dekret o přemístění, který mu již 26. března 1948 (č. H/3-3157/11) zaslala. Současně mu byla udělena „zdravotní dovolená“, během ní však dostal nové rozhodnutí Okresního školního výboru v České Lípě (dne 20. dubna 1948): „Ustanovujeme vás podle návrhu Okresního akčního výboru Národní fronty v České Lípě z příčin služebních zatímně při měšťanské škole chlapecké v České Lípě. Vybízíme Vás, abyste toto místo dne 1. května 1948 nastoupil a přihlásil se u ředitelství školy i u Újezdní školní rady v České Lípě. Podle vládního nařízení č. 198/1935 Sb. z. a n. přísluší Vám titul učitel . . .“

Jako „zatímní učitel“ prošel poté ještě několika školami v České Lípě, na kterých vždy patřil mezi nejzodpovědnější členy učitelských sborů. Po třiceti letech učitelské služby byl s ohledem na humanistickou orientaci jmenován Školským odborem ONV od 1. 9. 1956 na místo učitele Zvláštní školy v České Lípě a až do svého odchodu do důchodu v roce 1966 se aktivně podílel na koncepci tohoto školství v okrese.

V této závěrečné etapě své učitelské dráhy upřímně přiznával, že v odborné pomoci dětem s mentálním postižením pociťuje u sebe (i svých mladších kolegů) nedostatečnou přípravu ve speciálně pedagogické diagnostice. V zápisech z dobových porad českolipské zvláštní školy rovněž zaujme jeho progresivní názor, odvozený z promýšlení učitelské praxe, že dobově uplatňovaná selekce mentálně postižených brzdí potřebný sociální rozvoj žáků a jejich připravenost k aktivní účasti na společenském životě.

4. Zasazovat se o vše, co může učinit život lepším

Čtyřicet učitelských let plnil Josef Vodička svědomitě Masarykův požadavek, se kterým se již při studiu na soběslavském učitelském ústavu ztožnil – vychovávat zdatné jedince, mocné vzděláním a „silné obětinností“. Edukaci chápal humanisticky jako prostředek k tomu, aby život každého člověka stoupal a aby se lidská budoucnost stávala lepší. Sám se s nelehkými problémy, které mu život přinesl, dokázal vyrovnávat bez bolestí a nenávisti, i když připouštěl, že až příliš často pociťoval, co je strach i rizikovitost učitelství.

Ve svém učitelském bilancování se jen okrajově zmiňoval o faktu, že díky dobrému rodinnému zázemí nikdy nepodlehł tlaku a „neupsal“ se žádné vládnoucí ideologii ani dobové „absurdní scholastice“.

Své učitelské působení chápal v duchu Komenského jako aktivní podíl na tvoření dobra, protože si byl vědom dvojznačnosti našeho lidství (sám se dostatečně přesvědčil, že člověk je schopen dobra i zla). V duchu svého oblíbeného autora Karla Čapka chtěl, aby každý dokázal prosazovat takové pravdy, „které bychom uskutečňovali jako určité životní dobro a které by byly naším dobrým jednáním vůči životu“ (Čapek, K., 1979, s. 20).

Zamyšlení nad životem skromného českolipského učitele Josefa Vodičky – jednoho z mnoha našich kultivovaných učitelů – současně *vypráví* mnohé jak o edukační realitě 20. století, tak i o vlastnostech, které bychom měli při přípravě budoucích učitelů pěstovat a rozvíjet. Přitakává především potřebě překonávat úzké pojetí učitele (např. v podobě jeho převážně prakticistní bakalářské přípravy).

Dobrym příkladem svého života a učitelství může být osobnost Josefa Vodičky i nám účinnou inspirací k domýšlení duchovních hodnot života, re-

flektujícího smysl, cíl i zodpovědnost celistvého učitelského působení v jeho otevřenosti pro svět.

Literatura

- BLÍŽKOVSKÝ, B., KUČEROVÁ, S., KURELOVÁ, M. *Středoevropský učitel na prahu učící se společnosti 21. století*. Brno: Konvoj, 1999.
- ČAPEK, K. *Pozdravy*. Praha: MF, 1987.
- KÁDNER, O. *Vývoj a dnešní soustava školství*. Druhý díl. Praha: Sfinx, 1931.
- KOŤA, J., VÁŇOVÁ, R. Nástin profesionalizace učitelů v českých zemích. *Pedagogika*, Praha: PF UK, 1994, r. 44, č. 4.
- KUČEROVÁ, S. Hodnotová orientace našeho učitelstva v proměnách času 20. století. In *Proměny školy, učitele a žáka na přelomu tisíciletí* (Protokol ze sjezdu učitelů v Brně 30.-31. srpna 2000). Brno: Konvoj, 2001.
- PEŠKOVÁ, J. *Role vědomí v dějinách*. Praha: NLN, 1997.
- PILKA, J. *Doteky hudby*. Jilemnice: Gentiana, 1997.
- RÁDL, E. *Válka Čechů s Němci*. Praha: Melantrich, 1993.
- RADVANSKÝ, Z. K otázce uprchlíků z pohraničí českých zemí po Mnichovu 1938. In *Historie okupovaného pohraničí 1928-1945*, sv. 2. Ústí n. L.: UJEP, 1998.
- SOLFONK, J., PAŘÍZEK, V., KRATOCHVÍL, M. *Učitelství jako profese*. Liberec: TU, 2000.
- SPILKOVÁ, V. *Proměny primární školy a vzdělávání učitelů v historicko-srovnávací perspektivě*. Praha: PdF UK, 1997.
- ŠVEC, V. *Klíčové dovednosti ve vyučování a výcviku*. Brno: MU, 1998.
- VODIČKA, J. *Dokumenty*. Soukromý archiv autora statí.
- Karton 496 v Okresním archivu v České Lípě.*